

Julkaistu kirjassa Elina Katainen & Pirkko Kotila (toim.): *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura: Helsinki, 85-109.

Riitta Oittinen

“Luusopan keittäminen on vienyt minulta henkevyden” . Työläisnaisten tunteista 1900-luvun alussa

Kulttuurinen ilmapiiri 1800- ja 1900-lukujen taitteessa oli paradoksaalinen. Euroopassa modernisaation synnyttämä ahdistus ja tulevaisuudenpelko synnyttivät kulttuuripessimismin muotoja, Suomessa vaikuttivat myös sortovuosien paineet ja pelot. Yleiseen käyttöön levinneellä termillä fin-de-siecle viitattiin muun muassa kulttuurin ylikehittymiseen, rappioon joka ei enää ollut edistystä.¹ Vuosisadan tauti, modernin ihmisen “hermoheikkous” liitettiin kehittyneen mutta samalla levottoman yhteiskunnan vaatimaan “olemassaolon taisteluun” ja “kiihkeään kulttuurielämään.”² Samoihin aikoihin taiteissa vaikutti unelma uudesta kauneudesta ja sisäisyydestä, joka vapautti ilmaisun realismiin arkeen ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen sitoutuneesta esittämistyylistä.³ Toisaalta tunne siitä, että elettiin aivan uuden aikakauden kynnyksellä oli erityisen voimakasta työväenliikkeessä, jossa vaikutti liberalismiin edistysuskon perinne.⁴

Edvard Valpas, jolle oli ominaista “voimakkaiden affektipitoisten sanojen käyttö”⁵, kirjoitti vuonna 1904 *Työmieheen* artikkelin Luokkamoraali. Se arvosteli kristilliseen moraalikäsitelmään keskeisinä kuuluvia nöyryyttä, rauhaa ja rakkautta. Niiden vastapainoksi haluttiin asettaa luokkataistelu, luokkaviha ja luokkatunne. Tosin Hannu Soikkasen mukaan kristilliset moraalinormit haluttiin kuitenkin säilyttää työväenliikkeessä toimivien suhteessa toisiinsa. Sen sijaan ulkoryhmään eli kapitalisteihin ja porvareihin nähden oli omaksuttava uudet normit, jotka sallivat vihan, taistelun ja väkivallan.⁶

Sen jälkeen kun työväenliikkeestä oli tullut sosialistinen, oli useimpien ulkopuolisten lehtien asennoitumisessa kielteinen arvovaraus, vaikka selostava tai ymmärtäväkin asennoitumista esiintyi.⁷ Esimerkiksi alun perin työväenliikkeeseen myötämielisesti suhtautunut oikeusoppinut ja valtiopäivämies Jaakko Forsman käsittelee kirjassaan *Mistä syystä sosialismi levisi Suomen maalaisväestön keskuuteen* (1912) suurlakon yhteydessä tapahtunutta kansansielun suggerointia. Siinä hänen mukaansa aiemmin

vallinneen maailmankatsomuksen tilalle iskostettiin joukkosuggestion voimalla sosialistiset opit, joihin liittyi oman voiman tunnon lisäksi luokkaviha. Samalla kun pintaan nousivat vanhat katkeruudet ja kärsityt vääryydet, poistuivat kunnioitus aiempia auktoriteettihahmoja, maallista esivaltaa ja Jumalaa kohtaan.⁸

Tunteiden määrittely ja merkitysten selvittäminen on monimutkaista. Intohimoa 1700-luvun kirjallisuudessa tarkastellut Adela Pinch on huomauttanut, että tunteilla vaikutti jopa olevan oma elämänsä, niiden kiertäessä ihmisestä toiseen kuin virukset.⁹

Tunteiden herättäminen sinänsä oli ylipäätään vahvasti läsnä myös 1900-luvun alun sanankäytössä. Koska köyhän kansan taito ei yksinkertaisesti aina riittänyt lukemiseen, puhuttu sana oli tärkeässä asemassa. Se liittyi parhaiten myös perinteisiin, olihan kansa syrjäseuduilla tottunut käymään sanankuulotilaisuuksissa.¹⁰ Onnistuneina puhujina pidettiin niitä, jotka pystyivät liikuttamaan kuulijoitaan.¹¹ Ruotsissa asti kerrottiin, miten sosialidemokraattien kansanedustaja Alma Jokinen sai puheillaan koko naisyleisön nyhykimään vedotessaan äitien tunteisiin lapsiaan kohtaan.¹²

Varsinkin vaalien alla kovaa kieltä käytettiin puolin ja toisin. "Kunnioituksen puute" näkyi työväenlehdissä aggressiivisuuteen kehottavina ilmaisuina.¹³ Työväenlehdet myös uutisoivat sosialismin voittokulun herättäneen porvareissa ensin hämmästyttä ja sitten raivoa.¹⁴ Ilmentymänä tästä varsinkin palvelijoita saatettiin kieltää tuomasta työväenlehtiä palvelupaikkaansa.¹⁵ Jos näin tapahtui, oli emäntä jossain tapauksessa kiivastuksissaan jopa repinyt lehden. Lukukielto ei kuitenkaan tyrehdyttänyt sanoman leviämistä. Esimerkiksi vuoden 1912 joulun alla lehti-ilmoituksissa vedottiin ennen kaikkea työläisen myönteisiin tunteisiin. *Työväen joululehti* kehoitettiin hankkimaan seuraavin perusteluin: "Eri mielialat tulevat elävästi esille: huumori, iva, vilpitiön ilo, naistennauration hullunkuruisuus, raatajan rattoiset hetket". Samoin kerrottiin, miten *Suomen työväen joulualpumin* "sepustuksissa, runoissa ja suoranaissa, on osa kevyttä ja veikeätä, osa surukasta ja vihdoin suuri osa vakavata ja opettavaa."¹⁶

Molempia yllä mainittuja julkaisuja mainosti Sosialidemokraattisen naisliiton kerran viikossa kuussa ilmestynyt *Työläisnainen* (Palvelijatar 1905-1906, Työläisnainen 1906-1914). Tässä artikkelissa esitän alustavia huomioita siitä miten lehti toimi poliittisten tunteiden nostattajana, tulkkina ja purkautumiskanavana.¹⁷ Toimituksen mukaan tarkoitus oli "osoittaa kapitalistisen herravallan taloudellinen ja henkinen puristus." Tehtävä luokkatoiminnan virittäjänä ja sosialidemokraattisen valistustyön välineenä

määriteltiin seuraavasti: “Lehden tulee surkeilematta kajota yhteiskunnan suojelemissä mätäpäiseisiin, tulee pöyhiä ummehtuneita katsantokantoja, luoda ilmaa ja valoa työluokan naisten maailmaan, sanalla sanoen julistaa uutta maailmankatsomusta ja valloittaa sille kaikkien sorrettujen aivot ja sydämet.”¹⁸

Ruotsalaiseen “sisarjulkaisu” *Morgonbris*’iin verrattaessa *Työläisnainen* oli kansainvälisempi, houkutteli enemmän kirjoittajia ja käsitteli monia teemoja laajemmin.¹⁹ Tämä johtui ainakin osittain yksinkertaisesti siitä, että jälkimmäinen ilmestyi tiheämmin ja sen yksittäiset numerotkin sisälsivät enemmän sivuja. *Morgonbris* totesi vuonna 1905 valtaosan ruotsalaisista kuvittelevansa olevan järjestäytymisessä suomalaisia paljon edellä, vaikka lukujen valossa suomalaiset työläisnaiset olivat kaikessa hiljaisuudessa onnistuneet luomaan ruotsalaisin verrattavan järjestäytymisasteen.²⁰

Suomalaiset naiset olivatkin aikaisin järjestäytyneitä. Vuonna 1905 heitä oli sosialidemokraattisen puolueen jäsenistä noin viidennes.²¹ Järjestöllistä kyvykkyyttä ilmentää, että esimerkiksi Kööpenhaminassa 1910 pidetyn kansainvälisen sosialistinaisten konferenssin aloitteet aviottomien äitien aseman kohottamisesta, aviottomien lasten oikeuksien turvaamisesta sekä lapsenmurhasta langetetun rangaistuksen lieventämisestä perustuivat nimenomaan Suomen työläisnaisedustajien vuosina 1907-1910 eduskunnassa tekemiin lakiehdotuksiin,²² kaikki aiheita joita *Työläisnainen* oli käsitellyt.

Suomalaisten naisten varhaisen äänioikeuden vuoksi sama kansainvälinen ihailu antoi poliitikoillekin varmasti lisää itsetuntoa, jota tosin oli jo ehtinyt kertyä maanalaisessa toiminnassa. Lieneekö näistä syistä Hilja Pärssisen *Työläisnaiselle* tekemä matkakuvaus Kööpenhaminan konferenssimatkasta ollut osin peräti alentuva. Hänen mukaansa paikallisten miessosialidemokraattien aika kului “kunnallisissa pikkuparannuksissa” ja he näyttelivät vaivais- ja vanhainhoitolaitoksiaan “jonkinmoisella tyydytyksellä”.²³ Tanskalainen reformistinen sosialidemokratia näytti suomalaisesta näkökulmasta “kovin porvarillistuneelta ja kesytetyltä”. Seuraavana vuonna lehti palasi kokouksessa olleisiin “luokkatietoisuudessaan heikkoihin ja huulesta vedettäviin” ruotsalais- ja tanskalaisedustajiin, jotka vastustivat naisten yötyön kieltoa.²⁴

Työläisnainen “köyhälistönaisten äänenkannattajana”

Miten on mahdollista että enemmän kuin puolen ihmiskunnan oikeuksia voidaan tällätavoin polkea? Syy on ehdottomasti sorretuissa itsessään, syy köyhälistön ja naisten kehittymättömyydessä ja itsetunnon puutteessa. Sillä niin pian kuin he kaikki, sanokaamme puoletkin ovat hereillä, tuntevat olevansa yhtä hyviä kuin toisetkin, niin pian he myöskin saavat mitä he vaativat. Itsetietoista luokkaa ei voida polkea. Ylös siis köyhälistö, ylös köyhälistön naiset, tuntekaa että olette ihmisiä, niin muutkin sen tunnistavat.²⁵

Suomalaisessa aikakauslehdistössä alkoi 1800-luvun loppupuolella kasvun ja erikoistumisen kausi, joka kesti 1910-luvun loppuun asti. 1902 ilmestymisensä aloittanut *Työmiehen illanvietto* oli ensimmäinen sosialidemokraattinen aikakauslehti, joskin sosialistisia ajatuksia oli esitetty lehdistössä jo aikaisemmin. Työläisnaisliike viritteli lehtihanketta vuonna 1903 ja vuoden 1905 toukokuussa ilmestymisensä aloittaneella *Työläisnaisen edeltäjä Palvelijatar* kantoi sosialistista leimaa.²⁶ Tosin työläisnaisten asian ajaminen ja puolueen päämäärät tuntuivat välillä marssivan epätahtia.²⁷ Naisia kuitenkin tarvittiin ja välillä olan takaa etsittiin puolueetyöhön.

Työläisnaisen painos oli ennen ensimmäistä maailmansotaa parhaimmillaankin pieni, vain noin 4000, verrattuna saman puolueen suurlevikkiseen sanomalehti *Työmieheen*.²⁸ Työläisnaisen kollektiivisesta luonteesta ja pitkästä käyttöajasta kertoo, että vähävaraiset saattoivat kierrättää samaa kappaletta ja myös nidottivat vuosikertoja kirjoiksi vastaista käyttöä varten.²⁹ Mitä ilmeisimmin *Työmiehesä* ja muissa puolueen sanomalehdissä naisten elämänpiiri saattoi jäädä muiden kysymysten varjoon. Tämä tosin yritettiin kääntää levikkikampanjassa myönteiseksi kiistämällä puheet *Työläisnaisen ja Työmiehen* sisällön samankaltaisuudesta aiheettomina.³⁰ Avustajina oli muihin työväenlehtiin kirjoittaneita, myös miehiä.³¹ *Työläisnaiseen* myös lainattiin materiaalia koti- ja ulkomaisista työväenlehdistä.

Varsinkin konkreettisiin terveyteen ja taloudenhoitoon liittyviin neuvoihin lehti hankki kirjoittajia myös oman viiteryhmän ulkopuolelta, tosin välillä kommentoiden niitä. Vaikka esimerkiksi kasvisravinto-oppaan tietopuolista osaa pidettiin hyödyllisenä, todettiin sitä haittaavan "yksi ja toinen porvarillinen ajatus."³² Myös Martta -järjestön ruokareseptit ja puhdistamisniksit toistuivat vuodesta toiseen, vaikka *Työläisnainen* muuten arvosteli porvarillisen kotitalousneuvonnan ideologiaa. Tähän kytkeytyi laajempi hyväntekeväisyyden kritiikki, se miten "armopalojen narripeli valheellisesti tekee rikkaan ja köyhän ihmisen muka ystäviksi".³³ Samaa linjaa jatkoi artikkeli Armeliaisuusustyö

valtiollisena keinona: “Nöyryyttä, kiitollisuutta, pitkämielisyyttä. Muutenhan ne nälkäiset ‘villiintyisivät’. Hyväntekeväisyys heitä “kesyttää.”³⁴

Kaiken kaikkiaan *Työläisnainen* antoi myös tilaa mielipiteille ja kirjoittajille, joita muissa lehdissä oli vähän tai ei lainkaan. Olisi kuitenkin yhtä naiivia ajatella lehdessä painettujen tunteiden välittyneen lukijoille sellaisenaan kuin ajatella lehteä työväestön tai rahvaan naisten ääneksi sinänsä. Järjestäytyneiden naistyöläisten mielipiteistä lehti kuitenkin antanee aikakauden julkaisuista kattavimman käsityksen. Vaikka lehden toimittajat, kansanedustajat Miina Sillanpää ja Hilja Pärssinen kirjoittivatkin ahkerasti, erityisen kiinnostavaksi lehden tekee että moni avustaja tuli tieteellisen, sosiaalisen ja poliittisenkin eliitin ulkopuolelta. Eri nimillä esiintyviä kirjoittajia oli ennen ensimmäistä maailmansotaa yli neljäsataa. Noin puolet kirjoituksista oli tehty allekirjoitettu vain etunimellä, nimikirjaimilla tai nimimerkillä, kuten tunteisiin vetoavat Asiaan innostunut, Köyhä äiti, Leski, Muodista kärsinyt, Sivullinen, Sosialistinen moralisti ja Sorrettu äiti.³⁵

Työläisnaisen alhaista levikkiä pohdittiin vuodesta toiseen. Eräässä keskustelutilaisuudessa syyksi saatiin naisten “itsetietoisuuden puute ja tietämättömyydestä johtuva velttous”,³⁶ eli samat tekijät joita käytettiin järjestäytymishaluttomuuden ja muun passiivisuuden selittäjinä. Yksi tapa herätellä lukijoita oli kehua lehden sisältävän “mieltä tärisyttäviä” tapahtumia. Niiden joukosta paljastuu monia usein vasta moderneiksi ongelmiksi miellettyjä aiheita, kuten perheväkivalta,³⁷ sukupuolinen ahdistelu,³⁸ pedofilia,³⁹ työpaikkakiusaaminen,⁴⁰ myymättä jääneen ruuan kierrätys,⁴¹ nautintoaineriippuvuus⁴², koulukiusaaminen⁴³, naisten ja miesten lahjakkuuserot⁴⁴, lasikatto⁴⁵ ja muodin epäterveellisyys⁴⁶ - tosin nykyisistä poikkeavilla nimekkeillä. Lisäksi onnellista perhe-elämää käsittelevä artikkeli tunnisti sekä “väsyneet äidit” että työssään loppuun palaneet.⁴⁷ Otsikolla “Köyhälistön elämäntaito” kehoitettiin pysymään “taakoista huolimatta sisäisesti levollisena, voimakkaana, varmana, iloisena ja ylpeänä”, jota voi kutsua optimismiksi - tai nykyajan hengen mukaan positiiviseksi ajatteluksi.⁴⁸ Rauhaan ei jätetty edes porvarillisen historiankirjoituksen suurmiesten ja sotahistorian ihailua, jota kritisoitiin kansan murhanhenkeä kasvattavaksi: “Mutta annas olla jos joku tämän hengen innostamana lyö jonkun heistä itsestään kuoliaaksi, niin jopa nousi äläkkä.”⁴⁹

Laajalevikkisen, vuosittain ilmestyvän *Työväen kalenterin* lailla *Työläisnainen* esitteli myös uusinta koti- tai ulkomaista tutkimusta, poliittisia vaatimuksia, julkilausumia,

tutkimuksia ja tilastotietoja yhteiskunnallisista oloista. Näitä säestivät erilaiset mielelmät kuten "ihmisen suurimpia onnelliseksi tekijöitä on kyky tuntea myötätuntoa kanssaihmiänsä" tai "itserakkaus on ensimmäinen rakkautemme - ja taitaa olla viimeinenkin". Kodin osasto- otsakkeen allakin annettiin ruoka- ja siivousohjeiden ohella elämisentaitoon liittyviä ohjeita, kuten neuvoja saavuttaa sovinnollinen yhteiselämä tai kotiin iloinen tunnelma.⁵⁰

Aikakauden muiden lehtien tapaan kirjallinen ilmaisumuoto oli laajaa. Ruotsalaisesta *Arbetaren* -lehdestä poimittu kasku tiivistää näkemyksiä herrasnaishista, jotka olivat Työläisnaisen alituisen arvioinnin kohteena:

Eräs rikas ja hieno rouva oli ruvennut harrastamaan hyväntekeväisyyttä ja eräänä päivänä kutsui hän pienen köyhän tytön luokseen vehnäskahville. Tyttö tuli ja käyttäytyi hiljaisesti ja siivosti. Mutta toista kuppia juodessaan rupesi tyttö puheliaksi ja sanoi hienolle rouvalle.

- Onko rouvan mies työssä?
- Luonnollisesti, sanoi rouva hieman kummastuneena.
- Onko rouvalla monta lasta? kysyi tyttö edelleen.
- Kaksi, vastasi rouva, yhä enempi hämmästyneenä.
- Juoko rouvan mies? kuului kolmas kysymys.
- Mutta rakas lapsi, kuka on tuollaisia järjettömiä kysymyksiä ajanut sinun päähäsi, huudahti rouva.
- Äiti sanoi, että minun pitää käyttäytyä kuin hienon naisen, ja kaikki hienot naiset, jotka käyvät äidin luona puhuvat sillä tavalla äidille.⁵¹

Myös pienet uutiset ja muu maailmanmenon kommentointi tarjoavat näkökulmia arkipuheen poliittisuuteen. Esimerkiksi yksittäisten, epäoikeudenmukaisina pidettyjen tapahtumien uutisoinnin, rikoksien tai työtapaturmien kuvausten voi yhtäältä tulkita muistuttavan sitä, mitä tavataan kutsua juoruamiseksi, toisaalta olevan sukua sensaatiojournalismille. Asiaan usein kuului, että tapahtuman selostamisen lopuksi tehtiin yleistason yhteenveto:

Nainen "kodin sulostuttaja" kapitalistisen järjestelmän raatelemana työn uhrina. Tapaturma sattui Ristinimen sahalla äskettäin. Eräs neiti Nopanen sai kimpisirkkelissä puun sirpaleen vasten suutaan, sillä seuraamuksella että huulet murskaantuivat ja lienee hampaitakin vikaantunut.⁵²

Lääkäri Ehrström Pohjois-Esplanatinkadun varrella 37 ei suvaitse palvelijoiden odotusaikana istua salongissa, vaan määrää, että eteinen on kyllä hyvä heille. Kumminkin ottaa hän työkansaltakin kalliin maksun, mutta kohtelu on aivan toista. Eiköhän tämä ole sitä perheen jäsenyyden tunnustamista, jota Maria Furuhjelmkin ihailee. Luokkaraja pitää olla selvillä lääkäreilläkin.⁵³

Lauvantaina t.k. 11 p:nä rupesi muuan vaimo voimaan pahoin Pietarsaaren tupakkatehtaalla. Selitteli mestarille ikävää asemaansa sekä pyysi tältä lappua, minkä kanssa olisi päässyt tehtaasta ulos, vaan sitä ei tämä antanut. Vaimo, joka kärsi ankaria synnytystuskia riensi tämän jälkeen tehtaan konttoriin, vaan täältä selitettiin aivan kylmästi, etteivät he voi asiaa auttaa eikä vaimoa päästää tehtaasta, koska mestari ei ole antanut lappua. Itkien hoippuroi vaimo työtoveriensa luokse, jotka vaadittuaan saivat sentään viimein kärsivälle vaimoraukalle ulospääsylvapalapun. Vaimo vietiin synnytyslaitokselle, missä hän hetimiten synnytti lapsen, joka kuitenkin synnyttyään kuoli. - Siinä taasen esimerkki työläisnaisen keuhutusta "vapaudesta" ja "ihmisoikeudesta".⁵⁴

Iso-Britanniasta saadun nykytutkimustuloksen mukaan määrittely juoruamisen ja poliittisen kommentoinnin välillä on sukupuolispesifiä. Työläisnaisia tutkittaessa on esimerkiksi havaittu että naisten keskustelu lääkärihoidon tasosta, leikkausjonoista, kosteista makuuhuoneista ja leivän hinnasta tulkitaan todennäköisemmin "vain juoruksi". Sen sijaan esimiehen kohtelusta, maalikaupan kaasuista, kaupan lattian kylmyydestä tai palkkojen leikkauksista valittavan ammatillisesti järjestäytyneen työntekijän puhe arvioidaan vakavammaksi.⁵⁵ Suomea koskien Elina Katainen on todennut, miten Suomen naisten demokraattisen liiton jäsenten toiminta perustui myös alemmuudentuntoihin. Naisilla näytti olevan selvä käsitys siitä, että miesten poliittinen kulttuuri oli erilainen. Miesten katsottiin käsittelevän "vakavia", "tärkeitä" ja "kansakunnalle" ensiarvoisia asioita.⁵⁶

Työläisnaisen perusteella arvottamisen hierarkia ei vaikuta yhtä selkeältä. Lehden voi nimittäin myös tulkita koettaneen muuttaa arvostuksia, integroimalla poliittiseen keskusteluun mukaan arkielämän konkreettisia ongelmia, kuten suullista valittamista muistuttavaa mielipidekirjoittelua. "Naisille useinkin ärjyään, huudetaan, poljetaan jalkaa, heitä kiirehditään ja heitä haukutaan jos jonkinlaisilla nimityksillä, jota vastoin miehisiä työntekijöitä useimmista tapauksissa puhutellaan edes kohteliaammin," valitti nimimerkki Sirpale työoloista tehtaassa.⁵⁷ Päästäessään ääneen erilaisia kirjoittajia lehti antoi myös aineksia keskusteluihin eri toimijoiden ja tasojen välillä, välittäen näkemyksiä kotoa ja työpaikoilta eduskuntaan tai järjestötoimintaan.

Yleisellä tasolla *Työläisnaisessa* myös näkyivät ne "vakavat" teemat, joita esimerkiksi Friedrich Engels oli käsitellyt yksityiskohtaisesti: huono ilma, likainen ympäristö, ahtaat asunnot, heikko ravinto ja vaatetus sekä elämänilon ja koulutuksen puutteen aiheuttama henkinen taantuminen.⁵⁸ Lehdestä ilmeni selkeästi ruumiillisten tarpeiden ja henkisen elämän yhteen kietoutuminen, se miten työväki "riutui sielunsa ja ruumiinsa puolesta".

Monen kirjoituksen pohjavire kritisoi asennetta, jonka mukaan huonot elinolot, huono terveys ja vähäinen sivistys johtuivat työläisestä itsestään, eivät yhteiskunnallisista oloista. Kirjoittajia kuohutti myös läpi elämänkulun vallitseva luokkajako, olipa kyse syntymästä, sairaudesta, "sydäntä särkevistä kuvauksesta vaivaishoidon tunnottomasta järjestelmästä" - tai kuolemasta. Tämän yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden symbolina käytettiin yleensä juuri työläisnaisen ruumista.

Työläisnainen korosti ajan tapaan hygienian tärkeyttä ja terveyden merkitystä, jotka määriteltiin naisten toiminta-alueiksi. Kun varsinkin moni porvarillinen terveysvalistaja esitti hyvän hygieniatason kertovan kunnan kansalaisuudesta, ⁵⁹ kysymys jäsenyi Työläisnaisessa toisin: "Nykyisessä yhteiskunnassa näyttölee leipätaistelu johtavaa osaa - se on taistelua kahden luokan, omistavan ja omistamattoman välillä."⁶⁰ Hyvä terveys vaati parempia elin- ja työoloja sekä ennen kaikkea kunnollista ja riittävää ravintoa,⁶¹ kuten anonyyminä julkaistu ajatelma kiteytti:

Ruoka, asunto ja vaatteet ovat rahaa. Ilman niitä ei kukaan voi ajatella eikä tuntea, emme voi toivoa, rakastaa tai rukoilla. Gautama itse ei olisi miettinyt bodhi puun alla eikä tullut Buddhaksi, ellei hänellä olisi ollut rahaa - se on, ellei hänen astiansa olisi ollut täytetty. Jeesus ei olisi voinut saarnata suloisia sanomiaan, ellei hänellä olisi ollut rahaa, toisin sanoen, elleivät muutamat Galilean naiset olisi häntä ravinneet.⁶²

Nälän tunne ja kysymys ruuasta olivat lehden keskeisiä aiheita. Eikä ihme, sillä vielä 1800-luvun puolivälissä ruuan hankkiminen ja laatu olivat jokapäiväinen huolen aihe työväestölle. Kyse ei ollut modernista ongelmasta saada tarpeeksi vitamiineja tai kuitua, vaan puhtaasti nälästä, aliravitsemuksesta, ruuan heikosta laadusta ja ruokamyrkytyksistä.⁶³ Konkreettinen ruuan vähyyks onkin ollut liikkeellepaneva tekijä monessa varhaisessa yhteiskunnallisessa protestissa. Se miten työväki sai nuolla näppejään näkyä selvästi vanhassa työväenrunoudessa ja -lauluissa.⁶⁴ Näin nimimerkki Kulkijapoika esitti Elämän todellisuuksia:

Kerjuun pienenä jo pannaan,
miero heitä kouluttaa.
Niistä nälkäruoska sitten
uudet orjat kasvattaa.

Köyhäin työstä laihot kasvaa,
vilja-aitat täyttyvät.
Köyhäin viljaa myllyt jauhaa,
vaikka itse näännyvät.⁶⁵

Yhteenvetäen, Alex Hallin havainto varhaisesta saksalaisesta sosialidemokraattisesta lehdistöstä “oikeuden foorumina”,⁶⁶ pätee myös Työläisnaiseen. Tosin joissain tapauksissa inhimilliset onnettomuudetkin saatettiin tulkita luokkanäkökulmasta, kuten otsikko jonka mukaan “auto ajoi työläistyön kuoliaaksi.”⁶⁷

Suosittu surulliset kohtalot

“Köyhälistön taistelu ei koske ainoastaan ravinnonsaannin mahdollisuuden laajentamista, kuten malthuslaiset uskovat, ei ravintoaineiden määrän lisäämistä, vaan myöskin ja melkein vielä enemmän, joutoajan lisäämistä henkistä työtä varten “ lainasi Työläisnainen Karl Kautskyä vuonna 1912.

Miten vähäisellä joutoajalla luettiin? *Morgonbrissä* julkaistun kirjoituksen mukaan työläisnaisen henkistä ravintoa oli 99 tapauksessa sadasta anniltaan “ankea uskonnollinen moraalikirjallisuus tai vielä ankeampi tusinakirjallisuus ja sensaatiromaani”⁶⁸ Vuonna 1907 Ruotsin sosialidemokraattinen nuorisoliike julisti jopa taistelun raflaavilla otsikoilla kaupattuja vihkosia vastaan. Ennen kaikkea vastustettiin romanttisia tai onnettomia kertomuksia, mutta salapoliisikertomukset saivat osansa.⁶⁹ Kamppailuun lukijoista osallistuivat myös uskonnolliset lehdet ja porvarien “puolueettomiksi nimittämät uutislehdet.” Työläisnainen ihmetteli “ihan äärimmäiseen menevää sielullista sairautta” sisältävien uskonnollisten lehtien suurta levikkiä, kuten sitä että “humpuukilehti Sotahuudon” painosmäärä oli melkein yhtä suuri kuin puolueen levinneimpien julkaisujen.⁷⁰ Toiseksi ongelmalajiksi *Työläisnainen* nimesi varsinkin nuorille naisille suunnatut, sitoutumattomina esiintyvät julkaisut, jotka olivat “mitätöntä lörpötystä ilman alkua ja loppua ‘Suurkaupungin yöstä’ ym. samanlaista.”⁷¹ *Työläisnaisen* kampanjassa roskakirjallisuutta vastaan käytettiin runoutta, kauno- ja tietokirjallisuutta esittelevää arvostelupalstaa:

Camille Mauclair: Traagillinen rakkaus on ilmestynyt L. Onervan taitavasti suomentamana. Kuvaa rakkauselämän murhepuolia, sen syvää vakavuutta, sen herkkää oikullisuutta, sen kummia sattumia. Nämä pienet novellit, jotka samalla ovat joko herkkätunteisesti sielullisia tahi sairaan aistillisia, synnyttävät ajatuksia ja mielteitä jos kirja vakavuudella luetaan, hyvinkin hedelmällisiä. Mutta kun sen tarinat ovat herraspiireistä, jäävät ne myös raatajalle rahanalaiselle arvoituksellisiksi.⁷²

Äskettäin on Helsingin kustannusyhtiön kustannuksella ilmestynyt eräs, Helmi Saarenheimon kirjoittama, Hieno käytös niminen kirja. Niin mitättömänä humbuukina kuin kirjaa sisältönsä sekä tarkoituksensa puolesta

voidaankin pitää, siinä kun annetaan ohjeita seuraelämää varten, on sillä kuitenkin eräs ansio, joka on omiansa vetämään huomiota puoleensa. Se nimittäin luo eteemme mitä selväpiirteisemmän kuvan yläluokkamme siveyskäsitteistä. Peilin tavoin se heijastaa nähtäväksemme kaiken sen sieluttomuuden ja sisällyksettömän elämän, jotka niissä piireissä ovat vallitsevina, ja joiden päätarkoituksena on kuolleiden, siveellisessä suhteessa arvottomien, kaavoihin valettujen ominaisuuksien kasvattaminen, eikä sisäisen ihmisen johtaminen hyvän tuntemiseen.⁷³

Suomalaisessa kaunokirjallisuudessa 1880-luvulla omaksuttu yhteiskunnallinen tendenssi⁷⁴ näkyi ammattiyhdistys- ja naisasialiikkeen lehdissä julkaistuissa kertomuksissa. Monet yhteiskunnallisesti aktiiviset henkilöt tuottivat kaunokirjallista tekstiä valistuskirjoitusten ohella. Heistä yksi oli *Työläisnaisen* hampaissa jatkuvasti ollut ensimmäinen naispuolinen ammattientarkastaja ja ruotsalaisen kansanpuolueen edustaja Vera Hjelt. Hänen laajoista kirjallisista mielenkiinnon kohteistaan kertoo eloisa asiaproosa, veistonopetuksesta ja naisten työoloihin, itsekasvatukseen ohjaava teos *Myötätunto* (1899) ja usean lastenlehden toimittaminen.

Fiktio oli myös olennainen osa Työläisnaista. Esimerkiksi vuoden 1911 sisällysluettelon perustella otsikko ”Kaunokirjallista” oli laajin yksittäinen teema. Sen alle oli kerätty miltei yhdeksänkymmentä kirjoitusta,⁷⁵ joiden tekijöistä Aleksandra Kollontai oli yksi monien joukossa.⁷⁶ Niitä kirjoitti myös esimerkiksi runoilijana ja kirja-arvioidenkin laatijana kunnostautunut Hilja Pärssinen. Lehden toimittajana hän koetti myös innostaa muita lukemaan tekemällä kirja-arvioita. Hän oli jopa käynyt Nurmijärvellä tutustumassa Aleksis Kiven ”paljon kärsineeseen ja sairastaneeseen” Hanna-veljentyttöön, joka antoi runonsa *Työläisnaisen kevätlehteen*.⁷⁷ Muista naisista tunnetuimmasta päästä kirjoittajia olivat Minna Canth, Anna Kärki, Aino Laaksonen, L. Onerva, Ain Elisabeth Pennanen, Hilda Tihl, Elviira Willman ja Hella Wuolijoki.

Vuosien myötä lukijoille tulivat tutuiksi varsinkin köyhää kansaa kuvanneet kirjailijat, kuten Björnstjerne Björnson, Anatole France, Maksim Gorki, Selma Lagerlöf, Jack London, Guy de Maupassant, Jack London, Upton Sinclair, August Strindberg, Anton Tšehov, Ivan Turgenjev ja Emile Zola. Vaikuttaa myös siltä, että lehti veti puoleensa kaunokirjalliseen ilmaisuun mieltyneitä suomalaismiehiä. Ainakin miespoliitikkoja⁷⁸ enemmän lehti täyttyi mieskirjoittajien kertomuksista ja runoista, kuten nimet Kössi Kaatra, Ilmari Kianto, Toivo A. Lehtinen, Oskar Niekka, Aleks Päävärinta, Lauri Paldan, Santtu Piri, Tirkkos Juho, Oskar Tokoi, Erland Upari ja Kaarlo Unho todistavat. Osan kirjoituksista he olivat erityisesti suunnanneet naisille.

Högforsin sosialidemokraattisen nuoriso-osastoa tutkineen Kirsti Salmi-Niklanderin mukaan käsinkirjoitetut lehdet antoivat työläisnuorisolle mahdollisuuden pohtia tunne-elämän kysymyksiä ja miesten ja naisten rooleja paikallisella tasolla, sillä yksittäiset kirjoitukset julkaistiin useimmiten nimettöminä tai nimimerkeillä.⁷⁹ Myös *Työläisnainen* avasi sivunsa tuntemattomille kirjoittajille ja nimimerkeille. Otsikon "Naisuhreja" alla julkaistiin koti- ja ulkomaisia novelleja naisten kohtaloista. Ne ja monet muut köyhän tytön kohtaloa käsittelevät kertomukset puuttuivat arkaluontoisiin asioihin, kuten naisten ahdisteluun työpaikoilla ja miesten ja yhteiskunnan vastuuseen aviottomista lapsista. Lähes poikkeuksessa moraalinen tai yhteiskunnallinen opetus esitettiin yksilökohtalon kautta. Siihen punoutui terveyden murtuminen, ruuan puute ja likaisuus: Huonojen olojen vuoksi päähenkilönäinen kitui nälässä tai joutui jopa syömään jätteitä, kuten Hulda Salmen runon Sairasvuoteen ääressä viimeisessä säkeessä:

Kun köyhä kehtoa kiikuttaa
jo väijyy taudit ja turma.
Ei muuta eessä, sen tietää saa
kuin nälkä, nääntymys - surma.⁸⁰

Onnettomien kertomusten päähenkilö ajautui milloin prostituutioon, milloin sairastui tai kuoli kuppiaan, keuhko- tai lavantautiin. Työläiskirjallisuudessa rikas viettelijäpoika ja köyhä tyttö muodostavat yleisen teeman.⁸¹ Usein Työläisnaisenkin kertomuksiin kuului "vietellyksi" tuleminen, hylkääminen, avioton lapsi ja - maineen menetys. Esimerkiksi kertomuksessa Emmi palvelijatar hukuttautui epäsideellisyssyytösten vuoksi järveen "yölintujen laulaessa hautauslaulun 'Yhteiskunnan uhri'".⁸² Tarinarakenne köyhän tytön onnettomasta kohtalosta oli yleinen myös niissä kaupungin vaaroja kauhistelevissa teksteissä, joita laativat yhteiskunnallisia epäkohtia havainnoivat uudistajat.⁸³ Osassa porvarillisista valistuskirjoituksia syynä lankeamiseen tai huonoon kohtaloon olivat "vääränlaiset arvot", kuten helpon elämän kaipuu, huvittelunhalu, turhamaisuus ja halu jäljitellä rikkaampia.⁸⁴

Työläisnaiseen kertomuksia kirjoittanut kirjailija Hilda Tihlä myönsi viettely-aiheen sydäntä särkeväksi "eikä se vaadi mitään erityisiä taiteellisia koristeita herättääkseen kenen työläisnaisen rinnassa tahansa syviä säälin ja katkeruuden tunteita."⁸⁵ Kiinnostavaa oli Tihlän puuttuminen siihen, miten nämä nimenomaan nuorten naisten kirjoittamat tarinat neitseellisen "kunnian" menettämisestä ja miehen kiroamisesta pönkittivät vanhakantaista käsitystä, jonka mukaan naisten "luvallinen" ja "luvaton" sukupuolielämä tarkoittaisi samaa kuin hänen kunniansa. Kirjoitus poikikin keskustelua.

“Tahtomattamme polemme kansan ‘pyhiä tunteita’ kulkeissamme kohti valoa ja vapautta”, lopetti TihlÄ vastineensa saamaansa palautteeseen. Samoja teemoja hän pohti myös tulevissa kirjoissaan, välttÄen mustavalkoisen asetelmallisuuden. Hilma - elÄmän satua (1913) kertoi kaupunkielÄmän moraaliseen rappioon sopeutumattomasta naisesta, joka ei löydÄ paikkaansa myöskÄän Pelastusarmeijan riveistÄ.

Muista Työläisnaiseen kirjoittaneista Elvira Willman kannatti relatiivista sukupuolimoraalia. TätÄ yleistÄ yhteiskunnallista keskustelua herättÄnyttä aihetta⁸⁶ Työläisnainen käsitteli erikseen, kuten sisÄllysluetteloon otsakkeen Avioliitto ja siveellisyys tai Äitien ja lasten huolenpito alle kerÄtyt kirjoitukset kertovat.

LeipÄÄ ja ruusuja

TÄÄ taistelu valohon, onnehen vie
kodin naiset Pohjoismailla
Kun kaikille aukee vapauden tie
 elinehtoja kenkÄän ei vailla
 tuhat kahletta silloin katkeaa
- Ylös tahdomme ponnistaa.⁸⁷

YhtÄläisestÄ kuin me olemme kyenneet rynnistÄmÄän esteet näyttÄmötaitteen, kirjallisuuden, urheilun, soiton ja laulun tieltÄ saadaksemme nauttia niistä, samalla tavalla meidÄn täytyy tuoda leikki keskellemme, saadaksemme nauttia siitä elÄmÄnilosta, jota leikki mukanaan tuopi.”⁸⁸

Työläisnaisen mielestÄ helpotusta “henkiseen nÄlkÄän” sai työvÄenlehdistÄ. Kirjoitukset asettivat lukijoita dialogiin koti- ja ulkomaisten kulttuurien ja mielipiteiden kanssa. Lukeminen oli kuitenkin vain yksi tapa tyydyttÄÄ henkisiä tarpeita. Koska lehteen lähetettiin jo puhtussa muodossa esitettyjä tekstejä, siitä selviÄÄ millaisia puheita eri puolella Suomea pidetyissä juhlaissa oli pidetty, millaisilla runoilla tai äÄneenluvulla oli nostatettu tunnelmaa tai millaisia esitelmiÄ oli kuunneltu. *Työläisnainen* asettuu mielenkiintoisella tavalla puhutun ja kirjoitetun kulttuurin väliin. SitÄ luettiin äÄneen naisryhmien tapaamisissa ja käytettiin opintomateriaalina erilaisissa lukurenkaissa, kuten lehteen lähetetyistä paikallisten naisosastojen kokousselostuksista ilmenee. Joitain otteita käytettiin myös paikallisista käsinkirjoitetuista lehdistÄ, lähinnÄ Tampereen työläisnaisten *Vapaus* -lehdestÄ.⁸⁹

Sitä miten valtakunnallinen lehti muokkautui osaksi paikallista toimintaa havainnollistaa Hämeenlinnan työvÄenyhdistyksen naisosaston lehteen lähettÄmä kuvaus

kuukausikokouksestaan: Aluksi *Työläisnaisen kevätlehteä* myymisestä vappujuhlassa. Sitten *Työläisnaisesta* luettiin ääneen artikkeli lapsenmurhan rangaistuksen lieventämisestä, josta käytiin laaja keskustelu. Prostituutiokysymyksestä pidettiin oma alustus, yleisön esittäessä lopuksi mielipiteitään. Tämän jälkeen luettiin vielä kertomus ja päätettiin seuraavassa kokouksessa keskusteltavan Ihanneliittotyöstä. Päätteeksi laulettiin Työväen marssi.⁹⁰

Toimitus joutui usein toteamaan, että kohderyhmän kiinnostusta ohjasi muukin kuin "aatteellisen kohotuksen tarve". Pelkästään järjestökenttääkin kiinnosti johtoa enemmän ruumiin ravinto: Lukijat vaativat - ja saivat - ruokaohjeita, lehden toimittajien suhtautuessa niihin penseämmin. Leivän lisäksi työväkeä kiinnosti huvi. Vaatimusta "leipää ja ruusuja" käyttivät alunperin newyorkilaiset vaatetyöläiset vuonna 1908, kun yli kymmentuhatta naista ja lasta osallistui pieniä palkkoja, pitkiä työpäiviä ja huonoja työoloja protestoivalle marssille. Muutaman vuoden päästä iskulause ilmestyi erään teollisuuskaupungin tekstiilityöläisten lakkobanderolliin.⁹¹ Tästä yli kaksi kuukautta kestäneestä lakosta ammattiyhdistysmies James Oppenheimer kirjoitti toivoa herättävän runon *Bread and roses*, joka kuvaa kuinka pimeisiin keittiöihin tulvahtaa auringon valoa.⁹²

Iskulause jäi elämään, tähdentämään kansanomaisesti toivon ja ilon tärkeyttä jokapäiväisen leivän ohella. Samoin se viittaa muunkin kuin painetun sanan tärkeyteen poliittisen osallistumisen ja kannanoton muotona. Tutkimuskin on vähitellen alkanut luopua käsityksistä joiden mukaan - vähemmän kirjallisesti dokumentoitu - työväen harrastustoiminta ja epämuodollisempi yhdessäolo olisi jo lähtökohtaisesti vähemmän tärkeää tai mielenkiinnostonta. Näin on alettu pohtia elämää virallisten kokousten ja julkilausumien takana, epävirallisten sosiaalisten kokoontumisten merkitystä, kuten yhdessä laulettuja lauluja ja harjoiteltuja näytelmiä, runonlausuntaa, ääneen lukua sekä - maasta ja sukupuolesta riippuen - yhteistä oluen- tai kahvin juontia. Tässä hengessä on myös todettu esimerkiksi naisten käsityökerhojen osuus työväenliikkeelle sen alkuajoista lähtien. Vaikka menestys rekrytoida naisia niistä varsinaiseen perinteisesti poliittiseksi toiminnaksi miellettyyn järjestötyöhön oli heikko, ompeluksien myynnillä hankittiin työväenyhdistyksille huomattavia tuloja.⁹³

Suomessa tärkeä naisten ja miesten yhteistoiminnan olivat työväentalot, jotka toimivat monipuolisina kulttuuritapahtumien keskuksina.⁹⁴ Työläisnaisen arvostelupalstan

perusteella teatteri oli onnistunein agitaation muoto ainakin Helsingin Sörnäisten työväenyhdistykselle. Nimittäin sen työn raskauttama jäsenkunta ei iltamissaan jaksanut kuunnella puheita eikä runoja. Tunteisiin vetoava näyttämötaide oli ainoa keino herättää ympäristön asukkaiden kiinnostus - tanssin lisäksi.⁹⁵ Teatteritoiminta oli pääkaupunkiseudulla muutenkin vireätä ja esimerkiksi "yhteiskuntaelämän sairaalloisuutta" käsittelevät teatterikappaleet olivat suosittuja ainakin Helsingissä.⁹⁶ Eero Alpin Kansan näyttämöllä esitetty Rampojen karnevaalin henkilögalleriaan kuuluivat sukupuolitaudista ja synkkämielisyydestä kärsivä herra Helle ja valhe-onnea elävä tuomari Pauli. Heidän keskustelustaan ilmeni *Työläisnaisen* arvion perusteella "esplanaati-elämän" kolkkaus.⁹⁷ Teatteri-arvioiden mukaan näytelmät paljastivatkin ylemmän sosiaaliryhmän elämän ontouden, auttoivat tuntemaan vihollista. Esimerkiksi Kansan näyttämöllä kantaesityksensä saanutta Herman Barhin Konserttia suositeltiin niille jotka tahtoivat "tutustua hienoon herraskaisuuteen sekä avioliitossa, että sen ulkopuolella."⁹⁸

Toisaalta tärkeänä pidettiin katsojien ja näyttelijöiden mahdollisuutta samaistua roolihenkilöihin. Amatöörinäyttelijöiltä tämä tapahtui oman elämäkokemuksen kautta. Harvinaislaatuinen ihaileva henkilökuva julkaistiin Kansallisteatterin näyttelijä Mimmi Lähteenojasta, joka oli erikoistunut näyttelemään "työläismuijia". Nämä olivat Työläisnaisen mukaan käyneet monta kertaa katsomassa itseään Lähteenojan esittämänä.⁹⁹ Kuten Mimmi Lähteenojan kaltaisen näyttelijättären voima työläisnaisten kokemusten ja tunteiden tulkkina osoittaa, antoi jo näkyväksi tekeminen sinänsä itsetuntoa.

"Itsetietoisuuteen heräämätön nainen ei usko naisella olevan muuta tehtävää kun sen marttyyriosan suorittaminen, jonka jokainen köyhälistön perheen äiti on saanut ainoana elintehtävänä, niin runsaassa määrin tuntea"¹⁰⁰ totesi eräs nimetön kirjoittaja. Itsetuntoon herääminen ja ihmisarvon tunto toistuivat Työläisnaisen teksteissä. "Itsetunto on elämäntaitoa ja elämäntaito taas korkeinta elämänonnea", kirjoitti V. Hupli artikkelissaan Köyhälistön elämäntaito. Huplia tulkiten *Työläisnaisen* voi lukijan näkökulmasta ajatella jäsentyneen kokonaisuudeksi, jossa erityyppiset kirjoitukset täydensivät toisiaan ja keskustelivat keskenään. Ne kertovat uskosta valistuksen tehoon ja kamppailusta kohti parempaa oman elämän ja ruumiin hallintaa. Ensiksi kirjoitukset esittivät yhteiskunnallisia epäkohtia, toiseksi havainnollistivat ja arkipäiväistivät poliittisia vaatimuksia. Kolmantena tarjottiin käytännöllisiä ohjeita jokapäiväisessä elämässä

selviytymiseen. Vaikka nimenomaa fiktiivisten kertomuksien sävy oli pessimistinen, monia muita Työläisnaisen kirjoituksia yhdisti jo utopistisocialisteilla ilmennyt usko siihen, että kohtaloon voi vaikuttaa¹⁰¹ - oli pa kyse mikro tai makrotason toiminnasta.

Luokkaviha, pelko, suru, sarkasmi, epätoivo ja katkeruus ovat *Työläisnaisessa* helposti havaittavissa. "Kapitalismin tunnottoman julmuuden" ohella käsittelyssä oli sosialismiin sisällytetty toivon ajatus ja tunteiden koko kirjo, rakkautta, iloa, toivoa ja huumoria unohtamatta. Työläisnaisen tekstit tarjoavat myös johtolankoja siihen, miten elämästä saattoi saada irti pieniä iloja, oli pa kyse vaikkapa uuden leningin ompelemisestä, rauhallisesta iltakävelystä, kodin sisustamisesta tai hammasharjan hankkimisesta. Myös työväellä oli oikeus ja velvollisuus elämään iloon ja optimismiin, vaikka luokkatietoisien onnen todisteltiin osin koostuvan eri asioista kuin porvarillisen. Toivo ja viha poikivat muita tunteita, myös mahdollisesti toimintaa. Pahimpana pidettiin toivottomuutta, kun kaikki oli samantekevää eikä ihminen enää tuntenut mitään, kuten varhainen kansanedustaja Maiju Raunio kirjoitti.¹⁰²

VIITTEET

¹ Ks. esim. Lyytikäinen, Pirjo: Vuosisadanvaihteen symbolismi ja dekadenssi. Teoksessa Pirjo Lyytikäinen - Jyrki Kalliokoski - Mervi Kantokorpi: Katsomisen ihanuus. Kirjoituksia vuosisadan vaihteen taiteista. SKS, Helsinki 1996, 7-16. Ks. myös Sarajas-Korte, Salme: Suomen varhaissymbolismi ja sen lähteet. Tutkielmia Suomen maalaustaiteesta 1891-1895. Otava, Helsinki. Tuoreesta kirjallisuutta ja tunteita käsittelevästä tutkimuksista ks. esim. Pinch, Adela: *Strange Fits of Passion*. Stanford university press, Stanford, California 1996; Vila, Anne: *Enlightenment and Pathology*. The John Hopkins University press, Baltimore and London, 1998; Jane Wood: *Passion and Pathology in Victorian Fiction*, Oxford University press, Oxford 2001.

² Uimonen, Minna: Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1999, 7.

³ Lyytikäinen emt., 8.

⁴ Soikkanen, Hannu: Sosialismin tulo Suomeen. Ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. WSOY, Porvoo 1961, 137.

⁵ Soikkanen emt., 165.

⁶ Soikkanen emt., 95.

⁷ Soikkanen emt., 172-173.

⁸ Uimonen emt., 155; ks. myös Soikkanen emt., 23-28, 215

⁹ Pinch, Adela: emt., 1.

¹⁰ Soikkanen emt., 178.

¹¹ Katainen, Elina - Oittinen, Riitta: Naulaniskuja porvarin ruumiskirstuun. Sandra Lehtinen ja Mimmi Kanervo. Teoksessa Pirjo Markkola - Alexandra Ramsay (toim.): *Yksi kamari - kaksi sukupuolta*. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset. Eduskunnan kirjasto, Helsinki 1997, 93 (81-105).

-
- 12 M.P., De finska valen, Morgonbris, 1913:9.
 - 13 Työväenlehtien aggressiivisesta kielenkäytöstä ks. Soikkanen emt., 241. Vihasta ks. Ehrnrooth, Jari: Sanan vallassa, vihan voimalla. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1992.
 - 14 Taistelu sosialismia vastaan ja uskonto, Työläisnainen (= TN) 1.10.1910.
 - 15 Suomettarelaista sananvapautta, TN 17.11.1910. Päinvastaisen esimerkin mukaan Asikkalan Rutalahden pojat olivat innokkaita Työläisnaisen asiamiehiä. He boikotoivat seurustelussa tyttöjä, jotka eivät lukenee Työläisnaista (Levittäkää Työläisnaista, TN 22.7.1914).
 - 16 Kirjallisuutta, TN 31.10.1912.
 - 17 Lehti ilmestyi vuosina 1905-1906 palvelijataryhdistyksen äänenkannattajana ja nimellä *Palvelijatarlehti*, vuodesta 1906 alkaen nimellä *Työläisnainen*. Vuosina 1906-1913 se ilmestyi kerran viikossa. Sotavuonna 1914 lehteä julkaistiin vielä 29 numeroa.
 - 18 Työläisnaisen toimitus, Olisiko Työläisnainen laajennettava ja miten olisi lehti saatava mahdollisimman läheisesti naisjärjestöistä riippuvaksi? TN 10.8.1911.
 - 19 Työläisnaisliikkeen pohjoismaista yhteyksistä ks. Lähteenmäki, Maria: "Pohjoinen mallimaa". Suomen työläisnaisliikkeen kansainvälistyminen. Teoksessa Leena Laine - Pirjo Markkola (toim.): Tuntematon työläisnainen. Vastapaino, Tampere 1989, 140-161.
 - 20 Från Finlands kvinnovärld, Morgonbris, 1905:3. Äänioikeuden uutisoinnista ks. esim Miina Sillanpää, Bref från Finland, Morgonbris 1906:2. Siitä mitä Suomesta kirjoitettiin ulkomailla ks. Hentilä, Marjaliisa: Maa jossa piiatkin saavat äänestää. Teoksessa Leena Laine - Pirjo Markkola (toim.) emt. 1989, 172-173 (162-185).
 - 21 Lähteenmäki, emt., 155.
 - 22 Hentilä, emt. 172-173.
 - 23 H.P., Piirroksia matkan varrelta I, TN 8.9.1910; H.P., Piirroksia matkan varrelta II, TN 22.9.1910.
 - 24 Kaisa, Porvarisnaiset ja lainsäädäntö, TN 30.3.1911.
 - 25 Keskieuroopan pienet vallat, Palvelijatar 1906:1-2.
 - 26 Soikkanen emt., 170-174.
 - 27 Katainen - Oittinen emt., 94
 - 28 Työmiehen levikki oli noin 23 000 vuonna 1907.
 - 29 Naistemme toimintaa, TN 21.4.1910.
 - 30 Malakias, Pikkasen pakinaa, TN 9.1.1913.
 - 31 Vuosina 1908-1913 toimitusten kokoamien sisällysluetteloiden perusteella voi päätellä noin viidenneksen kirjoittajista olleen miehiä.
 - 32 Kasvissyöjä, Kirjallisuutta, TN 28.3.1912.
 - 33 Hilda R., Äidin kohtalo, TN 21.5.1908.
 - 34 H. P., Armeliaisuusustyö valtiollisena keinona, TN 6.12.1906.
 - 35 Yleisistä naisten nimistä tarkasteluajanjaksolla esimerkiksi Ainoista kirjoittajina esiintyivät Aino, Aino Forsten, Aino Laaksonen, Aino Malmberg, Aino Rainio, Aino R., Aino L-nen, Aino R-la, Aino L-n ja Hildoista Hilda -S-g, Hilda H., Hilda S-lampi, Hilda R., Hilda Sikanen, Hilda Sepplä ja Hilda S-lä. Nimimerkkejä olivat muun muassa Absolutisti, Akka, Asiaan innostunut, E. J. eli torpan tytär, Eräs, Eräs aatesiskonne, Eräs opettaja, Hämeen vaimo, Juna, Kasvattaja, Kasvissyöjä, Kirje Ensosta, Kirjeenvaihtaja, Kokenut, Konsulentti, Kulkijapoika, Köyhä äiti, Lapatossu, Leski, Maalaistyttö, Miilu, Monisti II, Moukka, Muodista kärsinyt, Muuan vanki, Nimimerkki, Näkijä, Nöpö, Pakana, Palvelija, Parvus, Pesijätär, Rakennustyöläissiskonne, Salon

tyttö, Setä, Sirpale, Sivullinen, Sosialistinen moralisti, Strix, Sorrettu äiti, Tapion tyttö, Toveritar, Työläis-äiti, Tähyistäjä, Täti, Utelias, Vaimo, Vitsa, Yksi joukosta, Yksi riveistä ja Äiti. Se missä määrin lehden toimitus ja muut aktiivikirjoittajat käyttivät nimimerkkejä jää arvailun varaan.

36 Naistemme toimintaa, TN 23.3.1911.

37 M..a, Onneton vaimo, TN 16.5.1907.

38 M.S., Raiskattu tyttö tuomittu 500 mk sakkoon, TN 21.5.1908.

39 Kauhistuttava kouluskandaali. Opettaja lasten raiskaajana, TN 7.6.1909; Kirjoitus Siveysrääsyjen alta käsitteli "kristillissiveellistä" pappia, joka oli raastuvanoikeudessa annettujen lausuntojen perusteella sekä juoppo että lasten ja naisten ahdistelija (TN 23.3.1911); Miina S. Eikö poliisi ole pantava syytteeseen huolimattomuudesta virkatoimissaan? TN 13.10.1910.

40 A. A., Muutama sana panettelusta, Palvelijatarlehti 1905:1-12.

41 Annetaan ennen mädätä, kun köyhille syödä, TN 8.5.1913.

42 Näkijä, Holipompeli! Palvelijatarlehti 1905:11-12.

43 Maria Raunio, Puhe TN 19.9.1907. Raunio käsitteli köyhien lapsien nimettelyä "räsypekoiksi" ja "runttuleenoiksi".

44 M.O., Vähälajaiset naiset ja työmiesnerot, TN 27.11.1913.

45 Voiko nainen tulla professoriksi? TN 23-30.11.1911; Kyky ei auta, kun on nainen, TN 9.1.1913.

46 Lyyli L., Terveystenhoito ja naisten pukeutuminen, Työläisnaisen kevätlehti 1909.

47 Sirpale, Köyhälistön perhe-elämän onnellisuus, Palvelijatarlehti 1905:1.

48 V. Hupli, Köyhälistön elämäntaito, TN 13.10.1910.

49 Lukekaa porvarillisten kirjoittamia historioita (...), TN 10.12.1908.

50 Kodin osasto, TN 14-21.8.1913.

51 Aivan kun hieno nainen, TN 21.4.1910.

52 Yleisiä uutisia, TN 31.7.1907.

53 Palvelijat saa olla eteisessä, herrasväki salongissa! TN 21.5.1908.

54 Näyte porvarisnaisten ihailemasta synnyttäjien suojeluksesta, TN 23.3.1911; Ks. myös esim. Huutava esimerkki synnyttäjien suojelemisen tarpeesta ja Petomaisuuden huippu. Rautakettingillä hakataan raskaana olevaa naista, TN 28.9.1911. Synnytyslakosta ks. TN 12.2.1914, jossa on myös keskustelua lapsirajoituksesta. Aiheesta enemmän ks. Hakala, Riitta: Keskustelu lapsiluvun rajoituksesta Työläisnainen ja Valkonauha -lehdissä 1910-luvulla. Helsingin yliopisto, Talous ja sosiaalhistorian pro gradu -tutkimus. Helsingin yliopisto, 2000.

55 Tebbut, Melanie: Women's Talk? A Social History of 'Gossip' in Working-class Neighbourhoods, 1880-1960, Scholar press, 1997, 11.

56 Katainen, Elina: Akkain aherrusta aatteen hyväksi. Suomen naisten demokraattinen liitto 1944-1990. KSL, Helsinki 1994,180.

57 Sirpale, Tehdasolot, Palvelijatar 1905:3-4

58 Engels, Friedrich: Lage der Arbeitenden Klasse in England nac eigener Anschauung und Autentischen Quellen, Stuttgart 1893 [1845].

59 Ks. esim. Ollila, Anne: Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1993; Lehtonen, Turo-Kimmo: Puhtaan elämän jäljillä. Huoli hygieniasta suomalaisissa terveydenhoitolehdissä 1889-1900. Kuluttajatutkimuskeskus, Helsinki 1995.

60 Mietteitä, TN 3.6.1909

-
- 61 Terveystä ja ravinnosta ks. Oittinen, Riitta: "Leipää, suojaa ja valoa" . Työkansan terveys Työläisnainen -lehden sivuilla 1900-luvun alussa. Teoksessa Ilpo Helén - Mikko Jauho (toim.): Kansalaisuus ja kansanterveys, Gaudeamus, Helsinki (painossa)
- 62 Ajatelma, TN 13.6.1907.
- 63 Sigsworth, Michael - Worboys, Michael: The public's view of public health in mid-Victorian Britain, *Urban history* 21, 1994, 245 (237-250). Ruuan merkitystä on painottanut esimerkiksi Hirdman, Yvonne: *Magfrågan. Mat som mål och medel: Stockholm 1870-1920.* Rabèn & Sjögren, Stockholm 1983; Naisten aktiivisuudesta ruokamellakoissa esim. Bohstedt, John: *The Myth of the Feminine Food Riot: Women as Proto-Citizens in English Community Politics, 1790-1810.* Teoksessa D. G. Levy - H. B. Applewhite (toim.): *Women and Politics in the Age of Democratic Revolution.* University of Michigan Press, Ann Arbor 1990, 21-60. Ravinnosta ks. perusteellista ja historiallisen katsauksen sisältävää komiteamietintöä Tutkimuksia kansan ravitsemustilan parantamiseksi, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1940.
- 64 Varhaisessa työväenrunoudessa vilisee ravintoon ja syömiseen viittaavia konkreettisia ja symbolisia ilmaisuja, kuten "nälän kalpeat, kauheat peikot", "pettuleipämetsät", "karkeat palat", "ihmisarvolla mässänneet ihramahat", "rikkaiden riista", "pullomahat" , "rasvainen syöttiläsliha" tai "kylläisten pöydät". Esimerkit ovat valikoimasta Kalevi Kalemaa: *Käy eespäin. Suomalaista työväenrunoutta,* Tammi, Helsinki, 1977. Kirja esittelee 25 ennen vuotta 1915 julkaissutta runoilijaa, joista yksi on nainen eli Hilja Liinamaa (Pärssinen). Vain yhdellä mukaan valitulla runoilijalla ruuan tai nälän teema ei esiintynyt lainkaan. Tematiikka jatkui sodan jälkeen, jolloin esimerkiksi Elmer Diktonius julkaisi runot *Nälkä ja Nälkä Lontoossa* (1929).
- 65 Kulkijapoika, *Elämän todellisuuksia,* TN 13.10.1910.
- 66 Hall, Alex: *Scandal, sensation and social democracy: the SPD press and Wilhelmine Germany 1890-1914,* Cambridge university press, Cambridge 1977, 112-113.
- 67 TN 6.8.1914. Onnettomuuden aiheutti säikähtänyt hevonen.
- 68 Fredrik Ström, *Kvinnorna och litteraturen, Tjänarinnabladet,* 1906:5-6 (ur Morgonbris); ks. myös Hughes, Winifred: *The maniac in the cellar: sensation novels of the 1860s.* Princeton university press, Princeton 1980.
- 69 Esim. *Ungdom, upp till kamp mot smutslitteraturen,* *Fram* 1907:6; *Floden av smutslitteratur,* *Frams* julnummer 1908.
- 70 Hanna M., *Miten olisi työläisnaista saatava enemmän leviämään* 10.12.1912. Kirjoitus ehdotti, että kannattaisi ottaa oppia Pelastusarmeijan tyylistä myydä lehteä kotona ja kauppoissa liikkuvien "sotureiden" välityksellä.
- 71 Malakias, *Pikkasen pakinaa,* TN 31.10.1912.
- 72 p. Kirjallisuutta. TN 21-28.12.1911. Samassa yhteydessä arvioitiin Kyösti Vilkuna: *Suomalainen Linnaneiti* josta tuli kuningatar ja Johannes Linnankoski: *Jeftan tytär.*
- 73 H.K., *Näytteitä "hienon" seuraelämän vaatimuksista,* TN 13.1.1910.
- 74 Nieminen, Armas: *Taistelu sukupuolimoraalista.* WSOY, Turku 1951, 23.
- 75 Sisällön luokittelu vaihteli hieman vuodesta toiseen. Vuonna 1908 se oli ryhmitelty seuraavien pääotsikoiden alle (suluissa vuosikerrassa ollut artikkelien määrä): Valtiollista (29), Sos.dem. naisliikkeen alalta (14), ammatilliselta alalta (33), eduskunta-asioita (22), maataloudellista (4), työväen vakuutus (7), työväen suojelus (12), kunnallisia kysymyksiä (10), terveydellistä (13), raittiusliike (5), osuustoimintaa (1), kirkko, uskonto ja sosialidemokratia (19), sivistys ja kasvatuskysymyksiä (22), avioliitto ja siveellisyyuskysymyksiä (13), kaunokirjallista (89), nuorisoliikkeen alalta (2) ,

matkakirjeitä ja kuvauksia (10) , elämäkerrallista (3), kirjallisuus- ja taidearvostelua (10), sosialismia (8) ja sekalaista (18).

76 Kollontailta julkaistiin kertomukset Tyttö jolla oli silmät kuin kaksi metsälampea (1911) ja Saksalainen grisette (1913) ja muun muassa artikkelit Koti- ja ammattihaureus (1912).

77 Hanna Stenvall (Kivi), Neron muisto, Työläisnaisen kevätlehti 1909.

78 Kirjoittajia olivat muun muassa N. R. af Ursin, Anton Huotari, Yrjö Mäkelin, Taavi Tainio, Väinö Tanner ja Yrjö Sirola.

79 Salmi-Niklander, Kirsti: Lennart ja Fanny Lemmenlaaksossa. Tekstien mikrohistoriaa. Teoksessa Rahikainen, Marjatta (toim.): Matkoja moderniin. Lähikuvia suomalaisten elämästä. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1996, 124.

80 Hulda Salmi, Sairasvuoteen ääressä, Työläisnaisen kevätlehti 1912.

81 Työväenkirjallisuudesta ja "langenneesta naisesta" ks. Palmgren, Raoul: Joukkosydän II. WSOY, Porvoo, 1966.

82 J K-la, Emmi, TN 17.1.1919.

83 Oittinen, Riitta: Pistoja yli ajan ja säädyn. Ompelu kahden naisen elämässä. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.): emt., 34 (31-72).

84 Oittinen, Riitta: Säädytöntä pukeutumista. Muoti ja erottautuminen keisariajan suomalaisessa pukeutumisessa. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) Arki ja murros, Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1990, 54-58 (51-76).

85 Hilda Tihlä, Naisen kunnia TN 1.9.1910; vrt. Lydia L., Missä ovat kärsimysten rajat? TN 3.11.1910 joka pohtii "petetty" sanan merkitystä. Ks. Myös Palmgren, Raoul: Elvira Willman ja Hilda Tihlä, Sosialismin tutkimussäätiö, Helsinki 1965.

86 Ks. Nieminen emt.; Rajainen, Maija: Naisliike ja sukupuolimoraali. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 91, Lahti 1973; Häkkinen, Antti: Rahasta, vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867-1936. Otava, Porvoo 1995.

87 Palvelijattarien marssi (Omistettu kööpehanminan palvelijataryhdistykselle), Hilja Pärssinen (suom.), Palvelijatar 1906:3-4.

88 Tintti, Leikistä, TN 17.11.1910.

89 Laina, Kunnan sairaalassa, TN 9.11.1911 (Vapaudesta); Sissi, Häväistysjutut ja sanomalehdistömme, TN 19.1.1911 (Vapaudesta). Käsinkirjoitetuista lehdistä ks. Salmi-Niklander, Kirsti emt., 117-1

90 Naistemme toimintaa, TN 12.5.1910.

91 www.breadandroses.net/history.html

92 As we go marching, marching, in the beauty of the day/A million darkened kitchens, a thousand mill lofts gray/ Are touched with all the radiance that a sudden sun discloses/ For the people hear us singing: Bread and Roses! Bread and Roses! (James Oppenheimer, 1912)

93 Oittinen emt., 63-64.

94 Hentilä mts. 166.

95 M., Söörnäisten T.y. teatteri, TN 15.9.1910.

96 H. P., Kirjallisuutta TN 30.1.1908.

97 H. P., Kansan Näyttämö, TN 24.9.1908; H. Si, Konsertti TN 13.10.1910.

98 H. Si., Konsertti, TN 13.10.1910.

99 Mimmi Lähteenojan pakeilla, TN 12.2.1914.

100 E-a, V-t, Mihin on työläisnaisen, perheenäitinä pyrittävä, Palvelijatar 1906:3-4

101 Pilbeam, Pamela: French Socialist Before Marx. Workers, Women and the Social Question in France. Acumen, Teddington 2000.

102 Maiju Raunio, Kolmannen luokan saunassa, TN 20.1.1910.

